

Гріньова О.М., канд. психол. наук, доцент.
Доцент кафедри педагогіки і психології Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави стрімкі соціально-економічні перетворення відображаються на рівні окремої людини. Стрімке зростання актуальності проблем національного самовизначення, самосвідомості, громадянської позиції сучасних українців зумовлює підвищення соціальної значущості свідомого й відповідального ставлення особистості до побудови власного життєвого шляху. Водночас в умовах соціально-політичної невизначеності, економічної кризи, невпевненості у перспективах власного майбутнього процес осмислення індивідумом процесу власного існування, побудови життєвих цілей, планів та їх реалізації надзвичайно ускладнюється. Усе це обумовлює високу актуальність і соціальну значущість вивчення проблеми життєвого шляху особистості.

Тому *метою даної статті* є дослідження проблеми життєвого шляху особистості у різних напрямках психологічної науки.

Результати теоретичного дослідження. Різні аспекти проблеми життєвого шляху особистості, її самодетермінації висвітлюються у всіх основних підходах зарубіжної й вітчизняної психологічної науки. Так, у психоаналізі значна увага приділяється вивченню проблем життєтворчої активності особистості, обумовленості її життєвого шляху потребами, бажаннями й потягами (З.Фрейд [14]); пізнання власної самості як передумови успішності побудови унікальної стратегії життєвого шляху (К.-Г.Юнг [16]), співвідношення соціальних і

особистісних детермінант життєвого шляху особистості й стильових особливостей життєвого шляху (А.Адлер [2], К.-Г.Юнг [16]).

У дослідженнях представників гештальт-психології й, особливо, гуманістичної психології, проблема життєвого шляху людини розглядається у нерозривному взаємозв'язку з процесом її особистісного зростання, самоактуалізації (А.Маслоу [6], Ф.Перлз [8], К.Роджерс [9] та ін.). Дослідники підкреслили, що у сучасному суспільстві в умовах навіювання соціально бажаних паттернів поведінки і життя у цілому особистість втрачає зв'язок з власною самістю і, як наслідок, процес побудови її життєвого шляху підмінюється наслідуванням соціальних стереотипів. Так, згідно з Ф.Перлзом, життєвий сценарій сучасної людини містить тенденції до саморуйнування, прагнення до досягнень, статусу тощо [8]. Успішність побудови особистістю життєвого шляху, згідно з Ф.Перлзом, обумовлюється її здатністю концентрувати свою життєву енергію у теперішньому модусі часової транспективи, оскільки життя людини являє собою процес, а жити – означає підтримувати процес [8]. А.Маслоу [6], К.Роджерс [9] підкреслили позитивну природу людини, важливість її самоприйняття й саморозуміння. Так, згідно з К.Роджерсом, побудова особистістю свого життєвого шляху включає осмислення особистістю власного “Я”, свого буття та самотрансценденцію власної життєтворчої активності в соціум з метою оптимізації життя інших людей. Самопізнання особистості сприяє нівелюванню внутрішньоособистісних конфліктів, формуванню її інтегративної основи і, як наслідок, - активізації позитивної просоціальної життєвої спрямованості. Так, на думку К.Роджерса, саме самопізнання дає можливість особистості “... досягти поведінки, яка збалансовано відповідає реальності, призводить до збагачення власної особистості й особистості інших людей” [9, с. 176]. Згідно з А.Маслоу, основним механізмом особистісного зростання побудови людиною свого буття є самоактуалізація. Одиницею життєвого шляху, на думку дослідника, є життєвий вибір. Життя являє собою систему життєвих виборів. Кожен здійснений життєвий

вибір зумовлює активізацію особистісного зростання. На думку дослідника, процес самоактуалізації, постановки і реалізації життєвих цілей і планів особистості є нескінченним: “Практично кожен з нас міг би домогтись в своєму житті більшого, ніж він досяг. У кожному з нас є нереалізовані або нерозкриті можливості” [6, с. 48].

У зарубіжній психології найбільша увага до вивчення життєвого шляху особистості приділяється у екзистенціалізмі. Засновники екзистенційної психології (С.Кьєркегор [5], К.Ясперс [17]) підкреслили нерозривний взаємозв'язок успішності побудови індивідумом свого життєвого шляху і його особистісного зростання, природної здатності особистості до екзистенції як засобу відкриття власної самості й конструювання свого буття у світі. Основним механізмом екзистенційного зростання особистості, згідно з дослідниками, є особистісна свобода [5]; [17]. Р.Мей розглядав буття особистості як модель потенційних можливостей [7]. Основним життєвим завданням особистості, згідно з дослідником, є усвідомлене й цілеспрямоване управління власним життям. Засобом вирішення головного життєвого завдання індивідуума є відкриття свого дійсного буття через осмислення власного “Я” шляхом глибинного самоаналізу [7]. У роботах В.Франкла значна увага приділяється дослідженню смислу життя особистості як основи побудови своєї біографії. Згідно з дослідником, формування у людини чітких уявлень про смисл і цілі власного життя підвищує рівень її життєвої напруги і, таким чином, є джерелом життєтворчої енергії для реалізації смислу життя. Згідно з дослідником, смисл життя особистості є полівершинним, тому узгодження смисложиттєвих орієнтацій особистості у різних модусах життєдіяльності значною мірою обумовлюють успішність її життєвої самореалізації [13].

Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що у роботах екзистенціалістів досліджуються різні аспекти життєвого шляху особистості: інтенції, що обумовлюють активізацію процес творчого

конструювання особистістю власного життя, роль рефлексії й особистісної свободи як механізмів побудови життєвого шляху особистості, феномен смисложиттєвого пошуку особистості, зокрема особливості осмислення нею власного буття як співбуття, у єдності з буттям інших людей та ін. Подальший розвиток положень екзистенційної психології з проблеми побудови життєвого шляху особистості представлено у дослідженнях представників діяльнісно-особистісного й особистісного підходів.

Основи дослідження життєвої спрямованості особистості у радянській психології закладено у роботах Л.С.Виготського [4] та М.Я.Басова [3]. Дослідники підкреслили активну роль самої особистості у визначенні власних життєвих стратегій та формуванні життєвої спрямованості. Так, згідно з Л.С.Виготським, вибірковість психіки людини у процесах сприймання, осмислення й переробки різних біосоціальних стимулів зумовлює формування двох основних складових життєвої спрямованості: на себе і на інших. Становлення цих двох напрямків життєвої спрямованості особистості відбувається в єдності, оскільки “Через інших ми стаємо самими собою... Особистість стає тим, що вона є у собі, через те, що вона пред’являє іншим” [4, с. 196]. Згідно з М.Я.Басовим, особистість є активним творцем оточуючого світу. Життєтворча активність особистості, яка перетворює людину в суб’єкта власного життя, проявляється у “... проникненні в це середовище й оволодіння ним шляхом дійсного її пізнання” [3].

Подальший розвиток досліджень особистості людини як єдиного автора і творця життєвого шляху представлений у концепції суб’єкта С.Л.Рубінштейна. Згідно з дослідником, суб’єкт – це “... особистість, яка будує, модифікую, вдосконалює життєві стосунки і таким чином детермінує індивідуальний життєвий шлях” [10, с. 67]. Здійснення особистістю глибинної рефлексії, становлення у неї суб’єктності зумовлює вихід її життя за межі безпосередніх зв’язків і дає можливість людині будувати своє життя “... на новій, свідомій основі. З появою рефлексії пов’язане філософське осмислення життя” [10, с. 366].

Згідно з дослідником, буття людини - це буття інших, не для себе. Тому, як зазначив С.Л.Рубінштейн, “Смисл людського життя - бути джерелом світла і тепла для інших людей” [10, с. 187].

У роботах К.О.Абульханової-Славської представлено зміщення акцентів у вивченні особистісної спрямованості з соціального на особистісний аспект. Згідно з дослідницею, життєва спрямованість особистості поєднує не лише “життя для інших”, але і “життя для себе”. У основі продуктивного життєвого шляху особистості лежить гуманістична життєва спрямованість, людиноцентричні цінності тощо. Способи реалізації життєвих смислів, цінностей і цілей обумовлюються переважно специфікою “життя для себе”, утвореннями особистісного світу людини [1]. Згідно з дослідницею, саме здатність особистості гармонійно поєднати “життя для інших” і “життя для себе” є основою продуктивного життєвого шляху. Виключно альтруїстичне служіння особистості інтересам соціуму, на думку дослідниці, є непродуктивним, оскільки у такому випадку “Структура особистості поступово перебудовується, хоча часто людина цього і не помічає: вона робить все, що “потрібно”, без врахування своїх бажань, а потім і самої себе. Тим самим її активність деформується, її воля й ініціативи зникають, індивідуальність стирається” [1, с. 21].

У подальших дослідженнях життєвого шляху людини (Т.М.Титаренко [12], В.Е.Чудновський [15] та ін.) представлено інтегративні концептуальні моделі життєвого шляху особистості у часовій трансспективі і системі соціальних взаємин, формування особистісно-значущих ціннісно-сміслових конструктів. Так, за В.Е.Чудновським, розгортання життєвого шляху особистості і становлення її життєвого світу відбувається в двох вимірах: “по горизонталі” і “по вертикалі”. Згідно з автором, осмислення й проектування людиною свого життєвого шляху - це “... результат не лише “горизонтальної” інтенції, яка поєднує три часи життя. Він включає в себе “сміслову вертикаль”... Здатність підняти над безпосередністю повсякденного життя, подумки зайняти позицію поза нею і над

нею. Осмислення життя - це поєднання двох доріг, двох напрямків і “горизонтального”, і “висхідного”, “вертикального” [15, с. 18].

Т.М.Титаренко підкреслила, що становлення життєвого світу особистості у процесі розгортання життєвого шляху являє собою не лише єдність життя людини в часових модусах її минулого, теперішнього й майбутнього. Життєвий світ особистості окрім життєвого часу включає і життєвий простір. Саме специфіка життєвого простору як системи найбільш значущих для людини міжособистісних стосунків визначає специфіку її життєвої самореалізації під впливом значущих інших, а також її власну самотрансценденцію у процес самореалізації інших людей [12]. Таким чином, згідно з дослідницею, життєвий світ особистості являє собою “... специфічне відношення між світом зовнішнім, практичним, емпіричним і світом внутрішнім, ціннісним, ідеальним...” [12, с. 173]. Т.М.Титаренко відзначила високу значущість узгодженості особистісної й соціальної складових життєвого світу людини як важливої умови її особистісного зростання й продуктивної побудови життєвого шляху [12].

Нерозривну єдність життєвого простору й часу у архітектоніці життєвого шляху особистості підкреслив і М.В.Савчин. Так, дослідник зазначає, що “Час, який ти проживаєш, справа, яку робиш, людина, яку зустрічаєш зараз, - суть найважливіші у твоєму житті” [11, с. 61].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Здійснений аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що проблема життєвого шляху особистості, його осмислення, конструювання й самоздійснення досліджувалась у всіх основних напрямках зарубіжної й вітчизняної психології. У роботах представників психоаналізу значна увага приділялась проблемам співвідношення підсвідомих і свідомих детермінант життєвого шляху особистості. У дослідженнях представників гештальтпсихології й гуманістичної психології значну увагу приділено проблемам самоаналізу, самопізнання, осмислення індивідумом власної самості як передумов життєвої спрямованості, а також нерозривного

взаємозв'язку побудови людиною життєвого шляху та її самоактуалізації. Сисложиттєвий пошук особистості як основа конструювання життєвого шляху й самоздійснення досліджується у екзистенційній психології. У роботах радянських, сучасних українських і російських психологів вивчаються різні аспекти побудови життєвого шляху, особливості життєвої спрямованості особистості, наголошується активна роль та відповідальність самого індивідуума як суб'єкта власного життя. Водночас здійснений аналіз літературних джерел не виявив у роботах вчених комплексних досліджень проблеми життєвого шляху, які поєднували б аспекти смисложиттєвого пошуку, формування життєвих цілей, планів, конструювання життєвих стратегій особистості та її життєвого самоздійснення, самореалізації. Таким чином, необхідність узагальнення наявних досліджень з різних аспектів проблеми психології буття людини зумовлює необхідність вироблення єдиного концептуального підходу до вивчення феномену проектування життєвого шляху особистості та подальших досліджень цього феномена.